

KELISHIK KATEGORIYASINING MORFOLOGIK-SINTAKTIK XUSUSIYATLARI (ARAB VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Sadriddinova Fozila

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

magistranti

yodgorfozila@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola grammatik kategoriyalardan biri – kelishik kategoriyasining morfologik-sintaktik xususiyatlari haqida. Mavzu arab va o‘zbek tillari misolida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Grammatika, morfologiya, sintaksis, so‘z turkumi, ot, ism, grammatik kategoriya, kelishik, qo‘shimcha, tovush o‘zgarishi.

THE MORPHOLOGICAL-SYNTACTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF CASE (USING THE EXAMPLE OF ARABIC AND UZBEK LANGUAGES)

Sadriddinova Fozila

Student of International islamic academy of

Uzbekistan

yodgorfozila@gmail.com

ABSTRACT

This article aims to focus on the morphological-syntactic sides of the category of cases. The topic is explained using the examples of Arabic and Uzbek languages.

Key words: Grammar, morphology, syntax, part of speech, noun, name, grammatical category, case, affix, sound change.

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ ПАДЕЖА (НА ПРИМЕРЕ АРАБСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Садридиннова Фозила

Магистрант Международного исламского академии Узбекистана

yodgorfozila@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Эта статья является о морфолого-синтаксические особенности одно из грамматических категориях – категории падежа. Тема объяснена на примере арабского и узбекского языков.

Ключевые слова: Грамматика, морфология, синтаксис, часть речи, имя существительное, имя, грамматическая категория, падеж, аффикс, изменение звук.

KIRISH. Grammatika tilshunoslikda soʻz shakllarining oʻzgarishi va soʻzlarning yasalihi haqidagi qoidalar hamda gapda soʻz va soʻz birikmalarining bogʻlanish xususiyatlarini oʻrganuvchi boʻlimdir. Grammatika morfologiya va sintaksis qismlaridan iborat. Morfologiya qismida soʻzlar, ularning yasalihi xususiyatlari, soʻz shakllarining hosil qilinishi va bu orqali grammatik maʼnolarning oʻzgarishi oʻrganiladi. Sintaksis esa soʻz birikmalari va gaplarning tuzilishi, ularda soʻzlarning oʻzaro bogʻlanish xususiyatlarini oʻrganuvchi qism hisoblanadi.

Morfologiya soʻzlarning xususiyatlarini ularni soʻz turkumlariga ajratgan holda oʻrganadi. Soʻzlarni soʻz turkumlariga ajratishda ularning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari hisobga olinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Bir necha asrlar avval klassik arab tilshunosligida soʻzlar uchta yirik turkumga: ism, feʼl va harfga ajratilgan hamda hozirgi kunga qadar shu shaklda saqlanib qolgan. Oʻzbek tilida esa soʻzlar, avvalo, mustaqil, yordamchi va oraliqdagi soʻz turkumlariga ajratiladi. Mustaqil soʻz turkumlariga ot, sifat, son, feʼl, ravish va olmosh kirsas, yordamchi soʻz turkumlarini bogʻlovchi, koʻmakchi va yuklama tashkil qiladi. Shuningdek, ikkala guruhning ham xususiyatlarini oʻzida jamlagan oraqlidagi soʻzlar mavjud boʻlib, ular undov, taqlid va modal soʻzlardan iboratdir.

Kelishik kategoriyasi arab tilidagi ism soʻz turkumiga, oʻzbek tilidagi ot soʻz turkumi va uning vazifasida keladigan soʻzlarga xos grammatik kategoriya hisoblanib, ularning boshqa soʻzlar bilan munosabatini koʻrsatish uchun xizmat qiladi.

Kelishiklar soni va shakli turli tillarda tilning xususiyatlariga koʻra farqlanadi. Arab tilida kelishik soʻzlarning oxirgi unli tovushi – harakatining oʻzgarishi orqali ifodalanadi hamda ism turkumidagi soʻzlarning gapdagi vazifasini va boshqa boʻlaklar bilan munosabatini belgilab beradi.

Arab tilida kelishiklarning soni uchta:

1. *Bosh kelishik* – رفع (rafʼ), damma(◌) bilan ifodalandi;
2. *Tushum kelishigi* – نصب (nasb), fatha(◌)(bilan ifodalanadi);
3. *Qaratqich kelishigi* – جر (jarr), kasra(.) bilan ifodalanadi.

Oʻzbek tilida esa kelishik soʻzlarning oxiriga maxsus qoʻshimchalar qoʻshish orqali hosil qilinadi hamda ot turkumidagi soʻzlar va otlashgan soʻzlarning gapdagi vazifasini va boshqa gap boʻlaklari bilan munosabatini koʻrsatadi.

Oʻzbek tilida oltita kelishik bor:

1. *Bosh kelishik* – qoʻshimcha qoʻshilmaydi;
2. *Qaratqich kelishigi* – qoʻshimchasi: -ning;
3. *Tushum kelishigi* – qoʻshimchasi: -ni;
4. *Joʻnalish kelishigi* – qoʻshimchasi: -ga;

5. *O‘rin-payt kelishigi* – qo‘shimchasi: -da;

6. *Chiqish kelishigi* – qo‘shimchasi: -dan.

Mazkur tillarda bosh kelishikdagi so‘zning gapda bajaradigan sintaktik vazifasi o‘xshash – asosan, ega yoki ot kesim bo‘lib keladi:

Zayd mushugini yaxshi ko‘radi - يحب زيد قطته

Bu – *maktab* – هذه مدرسة

Arab tilida ham, o‘zbek tilida ham qaratqich kelishigidagi so‘z gapda qaratqich aniqlovchi vazifasini bajaradi:

Xolidning uyini ko‘rdi – رأيت بيت خالد

Shuningdek, o‘zbek tilidan farqli ravishda, arab tilida ko‘makchi – predlogdan keyin kelgan so‘z ham qaratqich kelishigida bo‘ladi:

Ustozdan eshitdim – سمعت من المعلم

Arab va o‘zbek tillarida tushum kelishigi bilan ifodalangan so‘z vositasiz to‘ldiruvchi vazifasini bajaradi:

Kitobni Fotimaga berdim – أعطيت الكتاب إلى فاطمة

Shuningdek, arab tilida tushum kelishigidagi so‘z gapda hol vazifasini ham bajaradi:

Xonaga kirdim – دخلت الغرفة

Kechqurun keldim – جئت مساء

O‘zbek tilida esa hol sintaktik vazifasini, asosan, o‘rin-payt, chiqish va jo‘nalish kelishigida ifodalangan so‘zlar bajaradi:

Uydan universtitetga boraman – أذهب من البيت إلى الجامعة

Muhammad *Toshkentda* o‘qiydi - يدرس محمد في طشقند

Arab tilida bu kelishikdagi so‘zlar ma‘nosi ko‘makchi orqali ifodalanadi hamda yuqorida zikr qilinganidek, ko‘makchidan keyin kelgan so‘z tushum kelishigida ifodalanadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kelishik kategoriyasi ot va otlashgan so‘zlarga xos bo‘lib, ularning gapdagi vazifasini va boshqa bo‘laklar bilan sintaktik munosabatini belgilab beradi.

Arab va o‘zbek tillarida kelishik kategoriyasi mavzusining bir qancha o‘xshash va farqli jihatlari mavjud. Chet tili grammatikasini tushunishda ona tili bilan qiyoslash mavzuni yaxshiroq va osonroq o‘rganishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Turniyozov N., Rahimov A., O‘zbek tili. – Samarqand.: Zarafshon, 2006. – 180 b.
2. Sayfullayeva R., Zamonaviy o‘zbek tili. – Toshkent.: O‘zMU, 2009. – 522 b.
3. Каримов С., Ўзбек тилининг грамматик услубияти. – Самарқанд.: Зарафшон, 2012. – 164 б.
4. أبو القاسم الزجاجي. تحقيق الدكتور علي توفيق الحمد. الجمل في النحو. – بيروت. مؤسسة الرسالة. 1408هـ. صفحة 523.
5. أبو البقاء عبد الله بن الحسين العكبري. تحقيق غازي مختار طليمات والدكتور عبد الإله نبهان. اللباب في علل البناء والإعراب. الجزء الأول. – دمشق. دار الفكر. 2001م. صفحة 1184.